

สัญญาเลขที่ RDG61M9038

โครงการ การสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่  
เครือข่ายเกษตรกรกรรมยั่งยืนและนโยบาย

โดย

นางอรอนงค์ วิจิตรสุนทร

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ธันวาคม 2562

## บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปผลการทำงานและหาคำตอบเพื่อปรับปรุงงานต่อไป” กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เน้นการให้ “คน” ในชุมชนเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่ การเริ่มคิด การตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบเป็นรูปธรรม โดยเรียนรู้จากการ ปฏิบัติการจริง (Action Research) อันทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ สร้างผลงาน มีความเข้มแข็งในการแก้ปัญหา ของตนเอง และสามารถใช้กระบวนการนี้ในการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ในท้องถิ่น โดยมีกระบวนการศึกษา เรียนรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นจุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงอยู่ที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง และให้งานวิจัยมีส่วนในการแก้ปัญหาของ ชาวบ้าน รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจริงในชุมชน ซึ่งจะต้องอาศัย “เวที” (การประชุม เสวนา พุดคุย ถกเถียง) เป็นวิธีการเพื่อให้คนในชุมชน ทั้งชาวบ้าน ครู นักพัฒนา สมาชิกอบต. ข้าราชการ หรือกลุ่มคน อื่นๆ เข้ามาร่วมหา ร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการวิจัย

“กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดยมีการแยกแยะ ประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูล มี การ “วางแผน” การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่ และในระหว่างลงมือทำมีการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอ เพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบคำถามที่ตั้งไว้ แล้วอาจจะทำใหม่ให้ดีขึ้น ตลอดจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่น ๆ หรือพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย “ผู้ที่สงสัย” ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั่นเอง ดังนั้นกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึง เป็นงานวิจัยอีกแบบหนึ่งที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการมากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ในตัว คนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น โดยมุ่งแก้ไขปัญหาด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึกและ วิเคราะห์อย่างเป็นระเบียบ การวิจัยแบบนี้จึงไม่ใช่เครื่องมือทางวิชาการ ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขาดอยู่กับ ครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ชาวบ้านก็ใช้เป็น เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ใช้วิธีการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามแนวคิดและหลักการ ดังกล่าวมาแล้วในระยะเวลาหนึ่ง พบว่า ชาวบ้านหรือทีมวิจัยส่วนใหญ่สามารถสะท้อนการดำเนินงานด้วย การบอกเล่าได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็พบว่า การเขียนรายงาน เป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจให้แก่ นักวิจัยเป็นอย่างมาก ดังนั้นด้วยความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงได้ ปรับรูปแบบการเขียนรายงานวิจัย ให้มีความยืดหยุ่น และมีความง่ายต่อการนำเสนอออกมาใน รูปแบบ ที่นักวิจัยถนัด โดยไม่ยึดติดในเรื่องของภาษาและรูปแบบที่เป็นวิชาการมากเกินไป ซึ่งเป้าหมายสำคัญของ รายงานวิจัยยังคงมุ่งเน้นการนำเสนอให้เห็นภาพของกระบวนการวิจัยมากกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการวิจัย โดย กลไกสำคัญที่จะช่วยให้แก่นักวิจัยให้มีความสามารถเขียนรายงานที่นำเสนอกระบวนการวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ศูนย์ประสานงานวิจัย (Node) ในพื้นที่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัยมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่ง จบการทำงานวิจัย ดังนั้น Node จะรับรู้พัฒนาการของโครงการวิจัยมาโดยตลอด บทบาทการวิเคราะห์ เนื้อหาหรือกิจกรรมของโครงการจึงเป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง Node และนักวิจัย ซึ่งความร่วมมือ ดังกล่าวได้นำมาซึ่งการถอดบทเรียนโครงการวิจัยสู่การเขียนมาเป็นรายงานวิจัยที่มีคุณค่าในที่สุด

อย่างไรก็ตาม รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอาจไม่สมบูรณ์แบบดังเช่นรายงานวิจัยเชิงวิชาการ โดยทั่วไป หากแต่ได้คำตอบและเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย ซึ่งท่านสามารถเข้าไปค้นหา ศึกษาและเรียนรู้เพิ่มเติมได้จากพื้นที่

สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

## บทสรุปผู้บริหาร

โครงการ การสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่เครือข่ายเกษตรกรมัยยืนและนโยบาย มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อคือ 1) เพื่อศึกษาการสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น 2) เพื่อศึกษาปัจจัย เงื่อนไขและข้อจำกัดของการสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง และ 3) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่ระดับนโยบาย ดำเนินการ ตั้งแต่ เดือน กันยายน 2561 ถึง 31 ธันวาคม 2562 โดยผลการศึกษามีข้อค้นพบสำคัญ ดังนี้

นวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงของวิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ต.กำแมต อ.กุดชุม จ.ยโสธร เกิดขึ้นจากฐานคิดการทำให้เกษตรกรรายย่อยหลุดพ้นจากการกดทับของนโยบายภาครัฐและทุนขนาดใหญ่และการเผยแพร่นวัตกรรมสู่สังคมชาวนาโดยไม่ผูกขาดความเป็นเจ้าของ มีวิธีการพัฒนานวัตกรรมด้วยการเรียนรู้จากปัญหารวมหมู่ ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ทางวิชาการ เกษตรกรจึงเป็นทั้งผู้สร้างและใช้นวัตกรรมและที่สำคัญ นวัตกรรมนี้เป็นนวัตกรรมขององค์กรเกษตรกรรายย่อยที่เป็นอิสระจากหน่วยงานราชการ จึงไม่มีกรอบทางนโยบายของหน่วยงานมาจำกัด หน่วยงานภาครัฐจึงเป็นเพียงผู้สนับสนุนในสิ่งที่เกินกำลังของชุมชน จึงถือว่านวัตกรรมดังกล่าวจะทำให้เกษตรกรรายย่อยสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งแม้ว่าจุดแข็งของนวัตกรรมดังกล่าวเอื้อต่อการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นในแง่ของการที่การอนุรักษ์และฟื้นฟูเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเป็นวิถีชีวิตของชุมชนมาอย่างยาวนาน และยังเหมาะสมเป็นอย่างมากต่อสถานการณ์การผลักดันให้เกิดกฎหมาย พ.ร.บ. ส่งเสริมและพัฒนาาระบบเกษตรกรมัยยืน ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในปัจจุบัน แต่นวัตกรรมดังกล่าวกลับมีข้อจำกัดในการขยายไปยังองค์กรชาวนาทั่วประเทศ เนื่องจากระเบียบปฏิบัติของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการยกระดับให้องค์กรเกษตรกรสามารถค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวได้ถูกต้องตามกฎหมายมีขั้นตอนยุ่งยาก ซับซ้อนและค่าใช้จ่ายสูง

แต่อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้กลับพบว่า การสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงขององค์กรเกษตรกรจำเป็นต้องเข้าใจธรรมชาติและเป้าหมายขององค์กรเกษตรกรแต่ละประเภทให้ลึกซึ้ง จึงจะสามารถคัดเลือกเนื้อหาอนวัตกรรมรวมทั้งออกแบบกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรมได้เหมาะสมกับความต้องการและการเรียนรู้ขององค์กรเกษตรกรนั้นๆ โดยองค์กรเกษตรกรที่มีหน่วยงานราชการเป็นต้นสังกัด กรณีศึกษา เครือข่ายศูนย์ข้าวชุมชน จ.ยโสธร จำเป็นต้องเลือกเนื้อหาอนวัตกรรมที่เน้นแนวความคิดพึ่งตนเองมากกว่าเทคนิคการผลิตหรือการจัดการเมล็ดพันธุ์ โดยองค์กรเกษตรกรเจ้าของนวัตกรรมกับหน่วยงานภาครัฐต้นสังกัดขององค์กรเกษตรกรผู้รับนวัตกรรมจำเป็นต้องร่วมกันกำกับกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรมตลอดทั้งกระบวนการร่วมกัน ส่วนองค์กรเกษตรกรที่มีแนวคิดและเป้าหมายในการพึ่งตนเองใกล้เคียงกับนักนวัตกรรมจากวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าว

พื้นบ้านมาตรฐานสูง มีหน่วยงานต้นสังกัดแต่ไม่ได้เป็นหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญด้านการผลิตและการกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี กรณีศึกษา เครือข่ายสภาองค์กรชุมชน จ.มหาสารคาม อาจไม่ต้องเน้นย้ำแนวความคิดพึ่งตนเองมากนัก แต่ควรเน้นถ่ายทอดนวัตกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะการผลิตและการจัดการเมล็ดพันธุ์ให้ได้คุณภาพซึ่งควรใช้กระบวนการถ่ายทอดความรู้ควบคู่การฝึกปฏิบัติ พร้อมทั้งพัฒนาระดับหน่วยงานต้นสังกัดให้มีความเข้าใจและทักษะในการเชื่อมประสานไปยังหน่วยงานอื่นที่มีความเชี่ยวชาญด้านการตลาด ในขณะที่องค์กรเกษตรกรที่ไม่มีหน่วยงานต้นสังกัดเลยและมีแนวคิดและเป้าหมายเหมือนนักนวัตกรรมจากวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง กรณีศึกษา เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสาน พื้นที่ จ.ยโสธร จำเป็นต้องได้รับการถ่ายทอดเนื้อหานวัตกรรมทั้งระบบควบคู่กับการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าว ร่วมกันกับนักนวัตกรรมซึ่งควรได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการเอื้ออำนวยให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรม

ส่วนการสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงระดับนโยบาย จำเป็นต้องวิเคราะห์บทบาทและภารกิจของหน่วยงานนโยบายแต่ละระดับให้เหมาะสม เนื่องจากระดับส่วนกลางมักเป็นผู้กำหนดนโยบายแต่ไม่มีบทบาทในการขับเคลื่อนให้นโยบายประสบความสำเร็จในทางปฏิบัติ ในขณะที่หน่วยงานระดับท้องถิ่นเป็นหน่วยที่เกี่ยวข้องกับการนำนโยบายสู่การปฏิบัติโดยตรง แต่มีภารกิจมากจึงต้องพยายามสร้างการยอมรับนวัตกรรมที่สอดคล้องกับภารกิจหน่วยงานท้องถิ่นที่ดำเนินการอยู่ขณะนั้น ทั้งนี้ เนื้อหาในการถ่ายทอดนวัตกรรมควรเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของนวัตกรรมเพื่อการปลดปล่อยที่มีคุณค่าหรือสามารถแสดงให้เห็นรูปธรรมของนวัตกรรมและความเป็นไปได้ในการขยายผลภาพกว้าง ซึ่งการศึกษานี้ไม่ได้สร้างการยอมรับนวัตกรรมโดยการผลักดันนวัตกรรมสู่การกำหนดนโยบาย แต่เป็นการผลักดันนวัตกรรมที่สอดคล้องกับนโยบายที่มีอยู่แล้วสู่การปฏิบัติที่มีแนวโน้มทำให้นโยบายนั้นมีความสำเร็จ ดังนั้น การถ่ายทอดนวัตกรรมและสื่อประกอบการถ่ายทอดนวัตกรรมจึงมีความสำคัญมาก ต้องมีความกระชับ น่าสนใจ เข้าใจง่ายและควรมีกระบวนการสร้างการรับรู้นวัตกรรมของภาคนโยบายระดับส่วนกลางที่มีหน้าที่กำหนดนโยบายมหภาค สนใจและผลักดันให้เกิดการนำไปปฏิบัติต่อ ในการศึกษาการสร้างการยอมรับนวัตกรรมให้กับ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และต้องเป็นหน่วยที่มีแนวคิดในการสนับสนุนเกษตรกรยั่งยืนและมีภารกิจเกี่ยวข้องโดยตรงคือ กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน (กนท.) จากนั้นจึงถอดบทเรียนการสนับสนุนองค์กรเกษตรกรในการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ผ่านมาของหน่วยงานระดับปฏิบัติการในพื้นที่ ได้แก่ ศูนย์วิจัยข้าวขอนแก่น ศูนย์วิจัยข้าวร้อยเอ็ด สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดยโสธรและสำนักงานเกษตรอำเภอกุดชุม จ.ยโสธร เพื่อให้สามารถออกแบบการยอมรับนวัตกรรมและขยายผลนวัตกรรมได้สอดคล้องกับภารกิจเงื่อนไขและข้อจำกัดของแต่ละหน่วยงาน ซึ่งกระบวนการข้าง

## สารบัญ

|                                  | หน้า |
|----------------------------------|------|
| คำนำเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน  | ก    |
| บทสรุปผู้บริหาร                  | ค    |
| สารบัญ                           | จ    |
| สารบัญรูปภาพ                     | ฉ    |
| สารบัญตาราง                      | ซ    |
| บทที่ 1 บทนำ                     | 1    |
| บทที่ 2 ทบทวนเอกสารงานวิจัย      | 7    |
| บทที่ 3 กระบวนการและวิธีการศึกษา | 31   |
| บทที่ 4 ผลการวิจัย               | 40   |
| บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย           | 94   |
| บรรณานุกรม                       | 112  |
| ภาคผนวก                          | 114  |

## สารบัญรูปภาพ

| ภาพที่                                                                                                                                       | หน้า |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ภาพที่ 1 กระบวนการสนับสนุนศูนย์ข้าวชุมชนของกรมการข้าว                                                                                        | 12   |
| ภาพที่ 2 โครงสร้างหน่วยงานที่ทำหน้าที่สนับสนุนศูนย์ข้าวชุมชน                                                                                 | 13   |
| ภาพที่ 3 นโยบายสำคัญของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์                                                                                                 | 14   |
| ภาพที่ 4 แผนนโยบายสนับสนุนธุรกิจข้าวของกรมการข้าว                                                                                            | 20   |
| ภาพที่ 5 กระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมตามแนวคิดของ Roger                                                                                   | 22   |
| ภาพที่ 6 กลุ่มคนรับนวัตกรรม และหุบเหวแห่งการดับของนวัตกรรม                                                                                   | 25   |
| ภาพที่ 7 กรอบการดำเนินงานของโครงการวิจัย                                                                                                     | 30   |
| ภาพที่ 8 พัฒนาการก่อเกิดนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง                                                                    | 44   |
| ภาพที่ 9 การบริหารจัดการเมล็ดพันธุ์ในรอบการผลิตของ“วิสาหกิจชุมชน<br>กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นเมืองตำบลกำเม็ด อ.กุดชุม จ.ยโสธร” | 49   |
| ภาพที่ 10 ขั้นตอนการค้าเมล็ดพันธุ์ของกลุ่มเกษตรกรอย่างถูกต้องตามกฎหมาย                                                                       | 51   |
| ภาพที่ 11 แผนการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีของกรมการข้าว                                                                            | 53   |
| ภาพที่ 12 กลยุทธ์การยกระดับและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการกระจาย<br>เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีของกรมการข้าว                                       | 61   |
| ภาพที่ 13 สื่ออินโฟกราฟิกสำหรับถ่ายทอดนวัตกรรมให้กับศูนย์ข้าวชุมชน                                                                           | 74   |
| ภาพที่ 14 สื่ออินโฟกราฟิกสำหรับถ่ายทอดนวัตกรรมการผลิต<br>ให้กับสภาองค์กรชุมชน                                                                | 77   |
| ภาพที่ 15 สื่ออินโฟกราฟิกสำหรับถ่ายทอดนวัตกรรมวิสาหกิจชุมชน<br>ให้กับสภาองค์กรชุมชน                                                          | 78   |

## สารบัญรูปภาพ (ต่อ)

| ภาพที่                                                                                                          | หน้า |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ภาพที่ 16 สื่ออินโฟกราฟิกสำหรับถ่ายทอดนวัตกรรมการผลิต<br>ให้กับเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสาน พื้นที่ จ.ยโสธร | 81   |
| ภาพที่ 17 การประชุมสรุปบทเรียนของสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดยโสธร                                             | 91   |
| ภาพที่ 18 การประชุมสรุปบทเรียนของศูนย์วิจัยข้าวร้อยเอ็ด                                                         | 92   |

## สารบัญตาราง

| ตาราง                                                                                                                  | หน้า |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ตารางที่ 1 คุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวของกรมการข้าว                                                          | 9    |
| ตารางที่ 2 จำนวนกลุ่มเป้าหมาย                                                                                          | 32   |
| ตารางที่ 3 คุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวของกรมการข้าว                                                                          | 46   |
| ตารางที่ 4 คุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าววิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุรักษ์และ<br>พัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน ต.กำแมด อ.กุดชุม จ.ยโสธร | 47   |

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1. หลักการและเหตุผล

ต.กำแมต อ.กุดชุม จ.ยโสธร ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวนทั้งหมด 18 หมู่บ้าน สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ลุ่มสลับที่ดอน ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลักและมีอาชีพอื่นๆ เป็นอาชีพเสริมบ้าง เช่น ค้าขาย งานก่อสร้าง เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น โดยการประกอบอาชีพทางการเกษตรใน ต.กำแมต ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกผัก โดยส่วนใหญ่ทำเพื่อบริโภค และการขายเป็นรายได้บางส่วน การเกษตรส่วนใหญ่มีการใช้สารเคมีโดยเฉพาะปุ๋ยเคมี การใช้พันธุ์กรรมจากภายนอก มีการจ้างแรงงานสูง ซึ่งระบบการเกษตรแบบนี้ทำให้เกษตรกร ต้องพึ่งพิงปัจจัยจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ นำมาซึ่งการไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินตามมา

ในอดีตที่ผ่านมา เกษตรกรมีการเก็บรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านทั้งข้าว ผัก สัตว์ ผลไม้ไว้ในครัวเรือนของตนเอง มีการจัดการวางแผนการผลิตอย่างสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ มีแรงงานอย่างเพียงพอต่อการผลิต มีการวางระบบการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ เช่น ในที่ลุ่มน้ำขังยาวนานก็จะปลูกข้าวที่เป็นข้าวเหนียว เช่น ข้าวสันป่าตอง ข้าวที่ปลูกในนาตอาก็จะเป็นข้าวเบาะต้องการน้ำน้อย อายุสั้น เป็นต้น ทำให้ไม่มีปัญหาในเรื่องแรงงานและปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยการมีพันธุ์กรรมพื้นบ้านที่มีความหลากหลายในระบบการผลิต แต่เกษตรกรเริ่มเลิกรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านตั้งแต่ยุคนโยบายส่งเสริมเกษตรเชิงอุตสาหกรรม เกษตรกรส่วนมากไม่มีพันธุ์กรรมพื้นบ้านไว้ในระบบการผลิต ลืมภูมิปัญญาพื้นบ้านในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ชาวบ้านหันไปนิยมใช้เมล็ดพันธุ์ส่งเสริมจากภาครัฐและกลุ่มธุรกิจเกษตรโดยเฉพาะพันธุ์ข้าวและพันธุ์ผัก เมื่อชาวบ้านต้องการปลูกกินเองก็ต้องไปพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ผักจากตลาดเกือบทั้งหมด จนเป็นคำพูดกับชาวนาด้วยกันว่า “พันธุ์เราดีไม่เท่าของเขา” เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ทำนาหันไปใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ คือ พันธุ์ข้าว กข.6 กข.15 และข้าวหอมมะลิ 105 การปลูกผักก็ต้องไปซื้อเมล็ดพันธุ์ผักปกป้องจากร้านค้า ธุรกิจเกษตรเป็นหลัก ส่งผลให้พันธุ์กรรมข้าวและผักพื้นบ้านหลายชนิดสูญหายไป บางชนิดก็กำลังสูญหาย ชาวบางชนิดคนรุ่นปัจจุบันไม่รู้จัก ทำให้เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกขับเคลื่อนการอนุรักษ์

และฟื้นฟูพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านผ่าน โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรเกิดการทบทวนความเข้าใจและเป้าหมายของเกษตรกรรมยั่งยืน จนเกษตรกรตระหนักถึงผลกระทบจากการพึ่งปัจจัยภายนอกทั้งที่ในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้าน ในต.กำแมด มีพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านหลายสายพันธุ์ ด้วยเหตุผลที่ว่าเหมาะกับพื้นที่ เช่น ข้าวดอกหรือข้าวเบาเหมาะกับพื้นที่ดอน ข้าวกลางเหมาะกับพื้นที่ลุ่มกึ่งดอน ข้าวหนักเหมาะกับพื้นที่น้ำขังนานๆ เป็นต้น นอกเหนือจากจะเหมาะกับสภาพพื้นที่แล้วยังกระจายแรงงานให้สอดคล้องกับการจัดการผลผลิตในช่วงการเก็บเกี่ยวด้วย ถือว่าพันธุ์กรรมข้าวเป็นตัวกำหนดระบบการผลิตของชาวนา ให้มีความเหมาะสมกับสภาพภูมิโนเวศและสอดคล้องต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างคน สัตว์ พืช และธรรมชาติ

นวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง (Innovative of High standard indigenous rice seed enterprises) ต.กำแมด อ.กุดชุม จ.ยโสธร เป็นนวัตกรรมต่อเนื่องจากการส่งเสริมให้เกษตรกรฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและพัฒนาคุณภาพข้าวตามความต้องการของเกษตรกรแต่ละโนเวศ และการศึกษาวิจัยโครงการ การศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ต.กำแมด อ.กุดชุม จ.ยโสธร ในปี พ.ศ.2554 ซึ่งพบว่า ขณะนี้เกษตรกรสามารถผลิตข้าวได้แล้วแต่ยังเป็นการผลิตในวงแคบและเกษตรกรที่มึความรู้และทักษะการพัฒนา คัดเมล็ดพันธุ์และเก็บรักษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านควรยกระดับการผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพดีเพื่อใช้ในครัวเรือนหรือกลุ่มเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มจากการขายข้าวทั่วไปเป็นขายพันธุ์ข้าว เกิดการนำเครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาใช้ในการค้นหาทางออกอีกครั้ง โดยมีการศึกษาการซื้อขายพันธุ์ข้าวปลูกของคนในชุมชน ทิศนะต่อพันธุ์ข้าวปลูกต่อคุณภาพพันธุ์ข้าวปลูกที่ดีและการตัดสินใจซื้อพันธุ์ข้าวปลูก เมื่อมีการผลิตข้าวหลายสายพันธุ์ของสมาชิกกลุ่มทำให้เกิดแนวทางการสร้างตลาดรองรับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านคุณภาพที่พัฒนาขึ้น จึงทำให้เกิดการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการค้าเมล็ดพันธุ์ของกลุ่มเกษตรกร ทั้งรูปแบบบริษัท วิสาหกิจ สหกรณ์และอื่นๆ จนทีมวิจัยค้นพบว่ารูปแบบการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับกลุ่มเกษตรกร ต.กำแมดคือ “วิสาหกิจชุมชน” เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนเป็นรูปแบบกิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่นๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพันกัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการ เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน ซึ่งตรงกับเป้าหมายของกลุ่มเกษตรกร

ผลจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรในชุมชนและการศึกษาแนวทางการสร้างตลาดรองรับเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านทำให้กลุ่มเกษตรกรสามารถจดทะเบียนวิสาหกิจให้ถูกต้องเพื่อที่จะเข้าถึงการสนับสนุนของรัฐได้ แต่กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ต.กำแมด ยังต้องพัฒนาระดับสินค้าให้มีความน่าเชื่อถือทางธุรกิจและความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค จึงต้องขอใบอนุญาตการค้าจากกระทรวงพาณิชย์และขอจดทะเบียนรวบรวมผลผลิตเพิ่มเติม โดยในขณะนั้นศูนย์วิจัยข้าวอุบลเข้ามาส่งเสริมกลุ่มเรื่องการค้าขายเมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งข้อดีของการจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายทางการค้าคือทำให้กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานและคนภายนอก แต่ข้อเสียคือกลุ่มจะต้องต่ออายุทะเบียนทุกปี แล้วต้องทำตามเงื่อนไขของกฎหมาย เช่น ต้องส่งตัวอย่างข้าวที่นำมาทำการค้าขายอยู่ในขณะนั้นไปวิเคราะห์ทุกชนิดและทุกปีเพื่อให้ได้รับใบประกอบการค้า โดยเป็นใบแสดงการผ่านมาตรฐานของหน่วยงานรัฐหรือกรมการข้าว อีกทั้งยังสร้างการยอมรับจากองค์กรของรัฐโดยการรวมกลุ่มวิสาหกิจ

การแพร่กระจายนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง เกิดจากรูปธรรมกลุ่มที่สามารถจัดตั้งเป็นวิสาหกิจ มีใบอนุญาตรวบรวมเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและกระจายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปยังเกษตรกรที่สนใจ โดยพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมีคุณภาพดี ตรงตามความต้องการของเกษตรกรและราคาไม่สูง จึงทำให้เกษตรกรยอมรับคุณภาพเมล็ดพันธุ์ของกลุ่มวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ต.กำแมด อย่างกว้างขวาง ซึ่งกลุ่มวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ต.กำแมด มีเทคนิคการทำงานกลุ่มที่เน้นให้มีการจัดประชุมทุกเดือนเพื่อเป็นการเติมข้อมูลให้แก่สมาชิกและเติมกำลังใจให้มีความเข้มแข็งและปรับปรุงตัวเองเพื่อไม่ให้เกิดการท้อใจ หรือตัดสินใจออกจากกลุ่ม โดยประโยชน์ของการรวมกลุ่มพบว่า การรวมกลุ่มเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่ายโดยมีการกำหนดมาตรฐานให้สูงกว่ามาตรฐานของกรมการข้าวเพื่อสร้างการตลาด กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวได้มีการกำหนดราคาขายก่อนการเพาะปลูกของสมาชิก เป็นการกำหนดราคาขายร่วมกันโดยยึดราคาซื้อจากตลาดกลาง จากนั้นคณะกรรมการได้มีการตกลงกับสมาชิกว่า กลุ่มจะไม่มีกำไรรายปีหรือลงหุ้น โดยให้สมาชิกกลุ่มลงขันตามศรัทธาของแต่ละคน หลังจากได้ผลกำไรจะนำไปเป็นค่าจ้างให้กับคนทำบัญชี คนแบกหามและแบ่งไปซื้ออุปกรณ์โรงสี ซื้ออาหาร ค่าน้ำมันและจัดประชุม อีกทั้งยังจ่ายสวัสดิการให้กับครอบครัวสมาชิกที่เสียชีวิต ครอบครัวละ 500 บาท ซึ่งเป็นการช่วยเหลือตามกำลังของกลุ่ม นอกจากนี้ ยังมีการสร้างความเชื่อมั่นให้กับสมาชิก เกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่เหมาะสมผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการการจัดการธุรกิจเมล็ดพันธุ์

ชาวอินทรีโดยวิสาหกิจกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นเมือง ต.กำแมต อ.กุดชุม จ.ยโสธร ในปี 2560 ซึ่งทำให้สมาชิก เกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเรียนรู้ระบบการบริหารจัดการที่โปร่งใส ช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเอื้อต่อการยอมรับนวัตกรรมดังกล่าวเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม ความเสี่ยงของกลุ่มยังมีด้าน การบริหารจัดการกองทุนรับซื้อข้าวจะต้องจัดการไม่ให้มีสินค้าตกค้าง ซึ่งถ้าเกิดมีสินค้าตกค้างในโกดังจะทำให้กองทุนมีความเสี่ยงขาดทุนอย่างมาก

นวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงเกิดจากความต้องการเป็นอิสระภาพจากการกดทับของระบบทุนและนโยบายของรัฐ เช่น ข้อกำหนดของ พรบ. พันธุ์พืช ปี 2518 ยังเอื้อต่อการค้าเมล็ดพันธุ์ของบริษัทเอกชนและหน่วยงานราชการ แต่สำหรับเกษตรกรรายย่อยยังพบข้อจำกัดอีกมาก โดยเฉพาะด้านคุณภาพเมล็ดพันธุ์ ทำให้กลุ่มพยายามสร้างวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ดีที่มีเกณฑ์เทียบการปนเปื้อนของกรรมกรข้าวแล้วมาตรฐานสูงกว่า โดยการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมากับการเรียนรู้เทคนิคทางวิชาการจากนักวิชาการ และสร้างการยอมรับเมล็ดพันธุ์ของกลุ่มด้วยการให้เกษตรกรทั่วไปที่ต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านคุณภาพดีมีส่วนร่วมในการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานการผลิตเมล็ดพันธุ์ ซึ่งกลุ่มเกษตรกรอินทรีสามารถพัฒนานวัตกรรมได้อย่างต่อเนื่องเนื่องจากกลุ่มคนที่ขับเคลื่อนเป็นผู้นำหลักระดับภาค จึงมีการติดตามสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีการสร้างผู้นำแบบทีม การจัดตั้ง ติดตาม การทำงานในพื้นที่ภายใต้แนวคิดการทำเพื่อส่วนรวม การรักษาสิทธิชุมชน การรับรู้และซึมซับสถานการณ์การถูกกดทับต่อเนื่อง จึงมีความต้องพัฒนาระดับให้ดีกว่าเดิม เกิดกลไกที่เข้มแข็งเป็นธรรมเน้นการ กินเอง-ใช้เองตามความต้องการภายในชุมชน

แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อจำกัดทั้งการขยายผลนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงในกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตอินทรี เกษตรกรผู้สนใจทั่วไปและหน่วยงาน เช่น นวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง ต.กำแมต อ.กุดชุม จ.ยโสธร สามารถจัดการข้าวพื้นบ้านได้อย่างเป็นระบบตลอดสายพานห่วงโซ่อุปทานด้วยกลไกวิสาหกิจชุมชนกลับยังมีกระบวนการปฏิบัติตามระเบียบภาครัฐที่ไม่เอื้อให้การทำวิสาหกิจชุมชน ยกตัวอย่างเช่น เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหากต้องการผลิตขายอย่างถูกต้องตามกฎหมายต้องมีการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจ จากนั้นต้องมีการขออนุญาตขึ้นทะเบียนพันธุ์พืชโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรองรับ จากนั้นต้องขอใบอนุญาตรวบรวมพันธุ์ข้าวเพื่อจำหน่ายซึ่งต้องมีคุณภาพเมล็ดพันธุ์ตรงตามมาตรฐาน ซึ่งต้องใช้เครื่องมือคัดเมล็ดพันธุ์ของกรรมกรข้าวแทนการคัดด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน อาคารรวบรวมบรรจุภัณฑ์ ตราสินค้าและอื่นๆ ตามมาตรฐาน ซึ่งทุกขั้นตอนที่กล่าวมาต้องดำเนินการผ่านหน่วยงานระดับท้องถิ่น หน่วยงานภูมิภาคและหน่วยงานส่วนกลางจึงมีขั้นตอนยุ่งยากและค่าใช้จ่ายสูง ทำให้การขยายนวัตกรรมทำได้ยาก การยอมรับนวัตกรรมถูกจำกัดจากการรับรู้และระเบียบข้อบังคับของ

หน่วยงานภาครัฐ ดังนั้น การสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่เครือข่ายเกษตรกรที่ยั่งยืนและนโยบาย จึงต้องการสร้างการรับรู้ให้กับชุมชนเป้าหมายที่ต้องการใช้นวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงไปประยุกต์ให้กับบริบทพื้นที่ควบคู่กับการผลักดันนวัตกรรมดังกล่าวสู่การยอมรับและปรับแก้ทางนโยบาย ซึ่งจะเป็นต้นแบบให้กับกลุ่มวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและเกษตรกรผู้ผลิตที่กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศสามารถนำนวัตกรรมที่เกิดขึ้นไปปรับใช้และสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม สอดคล้องและไม่ขัดแย้งกับข้อกำหนดหรือระเบียบข้อบังคับของหน่วยงานราชการ

### คำถามวิจัย

1. การสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมด้านความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารที่เหมาะสมกับชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างไร
2. การผลักดันนวัตกรรมด้านความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารสู่การเปลี่ยนแปลงระดับนโยบายเป็นอย่างไร

### วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาปัจจัย เงื่อนไขและข้อจำกัดของการสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูง
3. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่ระดับนโยบาย

### ผลที่คาดว่าจะได้รับ

#### 1. ผลผลิต

##### 1.1 เชิงการวิจัย

1. ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสร้างการยอมรับและขยายผลนวัตกรรมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร

2. ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับบทเรียน ปัจจัย เงื่อนไขและข้อจำกัดของการสร้างการยอมรับและการขยายผลนวัตกรรมความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร

3. ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลักดันนวัตกรรมท้องถิ่นสู่การยอมรับระดับนโยบาย

## 1.2 เจริญการพัฒนา

1. ได้สื่อและช่องทางการสื่อสารสำหรับการนำเสนอนวัตกรรมที่เหมาะสม

2. เกิดภาคี เครือข่ายการนำนวัตกรรมไปขยายผลทั้งแนวราบและแนวตั้ง

2. ผลลัพธ์ คือ เกิดข้อเสนอแนะทางนโยบายเกี่ยวกับการปรับแก้ระเบียบหรือข้อบังคับของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน
3. ผลกระทบ คือ เกิดแนวทางด้านนโยบายส่งเสริมการพัฒนาประเทศให้สามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนมิติความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร

## บทที่ 2

### ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาระดับศักยภาพชุมชนในการผลิตและการกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์คุณภาพสูงให้กับสังคมชาวนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการสร้างเศรษฐกิจ ส่งเสริมสุขภาพและรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการขยายผลความรู้ด้านนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงของวิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นเมืองตำบลกำแพง อ.กุดชุม จ.ยโสธร ผู้เครือข่ายเกษตรกรที่ยั่งยืนและนโยบายไม่ได้เป็นแนวทางขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นหัวใจของการสนับสนุนให้สังคมชาวนาเป็นฐานการพัฒนาประเทศได้อย่างยั่งยืนทั้งมิติการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิตของเกษตรกรรายย่อย ศักยภาพการแข่งขันที่เน้นผลิตไม่มากแต่คุณภาพสูง การรักษาวินัยกรรมข้าวพื้นบ้านที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตผู้คนมายาวนานและการรวมกลุ่มบริหารจัดการองค์กรที่เป็นอิสระและมีอำนาจในการต่อรอง ดังนั้น การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องจึงมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อถอดบทเรียน ความรู้และปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาระดับศักยภาพชุมชนในการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีของหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ภายใต้การสนับสนุนของภาครัฐที่ผ่านมาควบคู่กับแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างการยอมรับนวัตกรรมอันจะนำไปสู่การออกแบบกระบวนการที่จะช่วยให้เครือข่ายเกษตรกรที่ยั่งยืนเกิดการยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงอย่างเหมาะสมกับการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นและระดับนโยบายยอมรับนวัตกรรมวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตรฐานสูงสู่การขยายผลในวงกว้าง ประเด็นความรู้จึงแบ่งออกเป็น 4 ส่วนคือ

- 1) การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเชิงพาณิชย์
- 2) นโยบายสนับสนุนการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร
- 3) แนวคิดการยอมรับทางนโยบายและการสร้างการยอมรับนวัตกรรม
- 4) แนวคิดการนำนโยบายสู่การปฏิบัติ

## 1. การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเชิงพาณิชย์

เมล็ดพันธุ์ข้าวถูกกำหนดประเภทตามประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่องกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร : การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดีสำหรับเมล็ดพันธุ์ข้าว ตามพระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร พ.ศ.2551 ซึ่งกำหนดให้เมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อการค้า หมายถึง เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ผลิต บรรจุและจำหน่ายเป็นการค้า ได้จากการปลูกขยายพันธุ์โดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์หลักหรือชั้นขยายหรือใช้เมล็ดพันธุ์จากแหล่งเชื่อถือได้หรือทราบแหล่งที่มาที่มีคุณภาพเทียบเท่าเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ผลิตได้มีลักษณะตรงตามพันธุ์และมีคุณภาพไม่ด้อยกว่าคุณภาพเมล็ดข้าวชั้นพันธุ์จำหน่าย โดยชั้นพันธุ์เมล็ดพันธุ์ข้าว (rice seed category) หมายถึงชั้นของการขยายปริมาณเมล็ดพันธุ์ข้าว แบ่งเป็น 4 ระดับชั้น ได้แก่

1) ชั้นพันธุ์คัด (breeder seed) หมายถึง พันธุ์ข้าวที่ได้จากการเมล็ดพันธุ์จากรวงโดยการปลูกแบบบรรพตต่อแถวและได้ตรวจสอบสายพันธุ์อย่างใกล้ชิดโดยนักปรับปรุงพันธุ์มีลักษณะตรงตามพันธุ์และมีคุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์คัด เป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพขั้นสูงสุด ผลิตโดยศูนย์วิจัยข้าวเพื่อนำไปขยายพันธุ์ต่อเป็นเมล็ดพันธุ์หลัก ไม่มีจำหน่าย

2) ชั้นพันธุ์หลัก (foundation seed or basic seed) หมายถึง พันธุ์ข้าวที่ได้จากการปลูกขยายปริมาณโดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์คัดตามขั้นตอนการขยายพันธุ์มีลักษณะตรงตามพันธุ์และมีคุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์หลัก เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ขยายพันธุ์จากเมล็ดพันธุ์คัด ผลิตโดยศูนย์วิจัยข้าว แล้วส่งมอบให้ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว และสหกรณ์การเกษตร เพื่อนำไปขยายพันธุ์ต่อเป็นเมล็ดพันธุ์ขยาย หรือใช้ภายใต้โครงการพิเศษ คุณภาพรองจากพันธุ์คัด

3) ชั้นพันธุ์ขยาย (registered seed or stock seed) หมายถึง พันธุ์ข้าวที่ได้จากการปลูกขยายปริมาณโดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์หลักตามขั้นตอนการขยายพันธุ์มีลักษณะตรงตามพันธุ์และมีคุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์ขยาย เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ขยายพันธุ์จากเมล็ดพันธุ์หลัก ผลิตโดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว แล้วจำหน่ายให้สหกรณ์การเกษตร และเอกชน หรือส่งมอบให้ศูนย์ข้าวชุมชน เพื่อนำไปขยายพันธุ์ต่อเป็นเมล็ดพันธุ์จำหน่าย คุณภาพรองจากพันธุ์หลัก

4) **ชั้นพันธุ์จำหน่าย (certified seed or extension seed)** หมายถึง พันธุ์ข้าวที่ได้จากการปลูกขยายปริมาณโดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์ขยายตามขั้นตอนการขยายพันธุ์มีลักษณะตรงตามพันธุ์และมีคุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์จำหน่าย เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ขยายพันธุ์จากเมล็ดพันธุ์ขยาย ผลิตโดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว สหกรณ์การเกษตร เอกชน และศูนย์ข้าวชุมชน แล้วจำหน่ายให้เกษตรกรทั่วไป คุณภาพรองจากพันธุ์ขยาย

โดยคุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวชั้นพันธุ์คัด ชั้นพันธุ์หลัก ชั้นพันธุ์ขยาย และชั้นพันธุ์จำหน่ายแสดงดัง ตารางที่ 1 คุณภาพตามมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวของกรมการข้าว ดังนี้

| ชั้นเมล็ดพันธุ์   | %<br>เมล็ดพันธุ์สุทธิต | %<br>สิ่งเจือปน | จำนวนเมล็ด<br>ข้าวพันธุ์อื่น | จำนวนเมล็ด<br>ข้าวแดง     | %<br>ความงอก | %<br>ความชื้น |
|-------------------|------------------------|-----------------|------------------------------|---------------------------|--------------|---------------|
| ชั้นพันธุ์คัด     | ≥ 98                   | ≤ 2             | 0                            | 0                         | ≥ 80         | ≤ 14          |
| ชั้นพันธุ์หลัก    | ≥ 98                   | ≤ 2             | ≤ 1 เมล็ดใน<br>1,000 กรัม    | 0 เมล็ดใน<br>500 กรัม     | ≥ 80         | ≤ 14          |
| ชั้นพันธุ์ขยาย    | ≥ 98                   | ≤ 2             | ≤ 15 เมล็ด<br>ใน 500 กรัม    | ≤ 5 เมล็ดใน<br>500 กรัม   | ≥ 80         | ≤ 14          |
| ชั้นพันธุ์จำหน่าย | ≥ 98                   | ≤ 2             | ≤ 20 เมล็ด<br>ใน 500 กรัม    | ≤ 10 เมล็ด<br>ใน 500 กรัม | ≥ 80         | ≤ 14          |

หมายเหตุ: 1) เมล็ดพันธุ์สุทธิ หมายถึง เมล็ดพันธุ์ข้าวทุกพันธุ์ทั้งหมดในตัวอย่าง รวมถึงชิ้นส่วนของเมล็ดที่แตกหักซึ่งมีขนาดใหญ่เกินครึ่งหนึ่งของขนาดเดิม เมล็ดเหี่ยวแห้ง เมล็ดเป็นโรค เมล็ดที่มีรากงอกและเมล็ดขนาดเล็ก 2) ข้าวแดง หมายถึง เมล็ดข้าวที่มีเยื่อหุ้มเมล็ดข้าวกล้าง (caryopsis) เป็นสีแดง 3) สิ่งเจือปน หมายถึง ดิน หิน กรวด ทรายและสิ่งอื่นๆ เช่น เศษใบ เศษกิ่งก้าน เมล็ดข้าวที่แตกหักซึ่งมีขนาดครึ่งหนึ่งหรือเล็กกว่าครึ่งหนึ่งของเมล็ดเต็มและกลีบหรือข้าวเปลือกที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าไม่มีเมล็ดอยู่ภายใน เป็นต้น 4) ความงอก หมายถึง เมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งเมื่อเพาะแล้ว งอกเป็นต้นอ่อนซึ่งมีส่วนประกอบส่วนต่างๆ ครบบริบูรณ์ อันบ่งชี้ว่าต้นอ่อนดังกล่าวจะสามารถเจริญไปเป็นต้นข้าวปกติได้ภายในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม คำนวณค่าเป็นเปอร์เซ็นต์ 5) ความชื้น หมายถึง น้ำหรือความชื้นซึ่งอยู่ในเมล็ด โดยคำนวณค่าเป็นเปอร์เซ็นต์ความชื้นจากสูตรต่อไปนี้

$$\% \text{ ความชื้น} = \frac{(\text{น้ำหนักสด} - \text{น้ำหนักแห้ง})}{\text{น้ำหนักสด}} \times 100$$

ระบบการรับรองมาตรฐานเมล็ดพันธุ์ข้าวที่กรมการข้าวใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ คือระบบการตรวจรับรองที่ผลิตภัณฑ์หรือที่เรียกว่า Product Certification System แต่จากการศึกษาพบว่าไม่ว่าจะเป็นร้านค้าที่รับซื้อเมล็ดพันธุ์หรือเกษตรกรที่ทำแปลงเมล็ดพันธุ์มีพฤติกรรม “ตรวจแปลง” อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าความเข้มข้นหรือมาตรฐานของการตรวจแปลงจะแตกต่างกัน ซึ่งกิจกรรมการตรวจแปลงนี้เป็นผลของการที่ทั้งผู้ประกอบการร้านค้าและเกษตรกรเคย

และการเก็บรักษา เป็นต้น ซึ่งบางข้อมูลไม่ใช่ข้อมูลตรวจตัดสินเพื่อการรับรองมาตรฐาน เช่น การเตรียมดิน แหล่งน้ำ ที่มาของเมล็ดพันธุ์ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นเพียงข้อแนะนำสำหรับการ

และสนับสนุนเมล็ดพันธุ์













































































































































































































































